

ANGELĖ KAULAKIENĖ

DVIKALBYSTĖS TYRINĖJIMAI LATVIJOS TSR

Dvikalbystę paprastai lemia kontaktuojančių tautų istorinės aplinkybės, genetinis ir tipologinis kalbų santykis. Todėl dvikalbystės mokslinė analizė gali apimti ir istorinį, ir socialinį, ir etnolingvistinį, ir lingvistinį, ir daugelį kitų aspektų. Kontaktuojančių kalbų gretinimas ir tyrinėjimas šiais aspektais duoda vertingų teorinę ir praktinę reikšmę turinčių sociolingvistinių rezultatų, kurių dalis yra paskelbta Latvijos TSR MA A. Upyčio kalbos ir literatūros instituto išleistame leidinyje „Rusų kalbos kontaktai su Pabaltijo tautų kalbomis“¹.

Šį straipsnių rinkinį sudaro keturi skyriai: 1) rusų ir latvių; 2) rusų ir lietuvių; 3) rusų ir estų; 4) rusų ir baltarusių kalbų kontaktai. Rinkinio gale pateikiama šių tematikų publikacijų bibliografija, apimanti 1945–1981 m.

Bene didžiausias šio straipsnių rinkinio skyrius yra „Rusų ir latvių kalbų kontaktai“. Aptardama pagrindinius latvių ir rusų dvikalbystės ugdymo uždavinius, A. Blinkena nurodo, kad visi latvių ir rusų dvikalbystės tyrinėjimai apima įvairius kalbos lygmenis: fonetinį, gramatinį, leksinį. Paprastai šie tyrinėjimai turi būti pagrįsti lingvistiniais metodais, padėti šalinti kalbų interferenciją, kelti latvių ir rusų kalbos kultūrą. Norminis interferencijos įvertinimas yra viena pagrindinių lingvistinių dvikalbystės problemų. Tik ją išsprendus galima kalbėti apie darnų dviejų kalbų – latvių ir rusų – funkcionavimą. Šiomis bendromis A. Blinkenos nurodytomis gairėmis, be abejo, galima pasinaudoti sprendžiant ne tik latvių ir rusų, bet ir kitų tautų dvikalbystės problemas.

Kalbų kontaktų įtaką terminijai aptaria V. Skujinia ir I. Edelmanė. Iš daugybės problemų, susijusių su kalbos kontaktų faktais, V. Skujinia tyrinėja skolinimąsi. Ji analizuoja dabartinės latvių terminijos leksinius, morfeminius, darybinius ir semantinius skolinius. Jos nuomone, vertinant kalbų kontaktus ir rengiant kalbos praktikos rekomendacijas, kiekvienas konkretus klausimas turi būti sprendžiamas kompleksškai, atsižvelgiant į visą kalbos sistemą. I. Edelmanė savo straipsnyje aptaria terminologinius ir liaudiškus augalų pavadinimus, jų santykį, panašumus ir skirtumus. Pagrindinį dėmesį ji skiria šių dviejų grupių augalų pavadinimų darybai, nes dėl įvairių augalų rūšių introdukcijos ir aklimatizacijos atsiranda daug naujų augalų, kuriems pavadinti reikia naujų terminų.

J. Baldunčiko ir A. Bankavo straipsniuose nagrinėjama kalbos tarpininkės įtaka skolinant žodžius iš anglų ir prancūzų kalbų. Tai analizuojama istoriniu aspektu. Didžiausias kalbos tarpininkės vaidmuo tenka rusų kalbai.

¹ Контакты русского языка с языками народов Прибалтики. Рига: Зинатне, 1984. 185 с.

O. Bušas aptaria barbarizmą, kaip kitakalbių slengizmą, norminio vertinimo kriterijus, T. Jakubaitė ir V. Dryzulė – tikrinius vardus dvikalbystės situacijoje, S. Lagzdina – genetyvo ir veiksmazodžio *nebūt* komunikacines reikšmes, L. Pavlovskaja – latvių studentų akcento minimizaciją rusų kalboje.

Antrąjį skyrių, pavadintą „Rusų ir lietuvių kalbų kontaktai“, sudaro 4 straipsniai. L. Grumadienė, analizuodama lietuvių ir rusų dvikalbystės įtaką lietuvių literatūrinės kalbos tarčiai, pateikia to lygmens kokybinę lietuvių ir rusų dvikalbystės analizę. Remdamasi vilniečių apklausos rezultatais, ji daro išvadą, kad vilniečių lietuvių tarties trys ypatybės gramatiniu požiūriu yra reikšmingos, o penkios ypatybės nėra reikšmingos.

Aptardamas hibridų sampratą, jų klasifikaciją, darybą ir apskritai hibridizaciją, S. Keinys nurodo treją hibridinių terminų poveikį lietuvių terminijai. Pirmia, hibridai praplečia kalbos motyvacijos bazę. Antra, tarptautinių žodžių afiksai padidina afiksinių morfemų inventorių. Trečia, dėl tarptautinių terminų elementų vartosenos atsiranda naujas terminų sudarymo būdas. Be to, hibridai, kaip ir tarptautiniai terminai, padeda suvienodinti terminiją ir sąjunginiu, ir tarptautiniu mastu.

S. Krinickaitė straipsnyje „Lyginamoji leksikologija ir kalbos žinių minimali sistema“ lyginamosios leksikologijos sąvokas sutapatina su aktyviosios gramatikos ir kalbos racionalaus vartojimo sąvokomis. Kalbos racionalaus vartojimo reikšmė ypač akivaizdi kalbų kontaktų ir dvikalbystės aplinkoje. Todėl jau mokyklose turėtų būti supažindinama su pagrindinėmis lyginamosios leksikologijos sąvokomis. Susipažinus su jomis, tiksliau galima skirti formą nuo turinio, geriau išmokyti kitą kalbą bei atsiminti kalbos kultūros rekomendacijas. Tad kalbų kontaktų ir dvikalbystės sąlygomis lyginamosios leksikologijos pagrindai turėtų tapti kalbos žinių minimalios sistemos pagrindine dalimi.

V. Būda, aptardamas kai kuriuos lietuvių ir rusų kalbų kultūros aspektus, nurodo didžiulę rusų kalbos įtaką, apimančią visas lietuvių kalbos funkcionavimo sferas. Jo nuomone, ši įtaka neturi būti stichinė ir nekontroliuojama, nes kalbos, turinčios savo raštą, turi susidariusias, fiksuotas ir tiksliai apibrėžtas sistemas.

Trečiasis skyrius „Rusų ir estų kalbų kontaktai“ pradedamas žymaus estų terminologo R. Kulio straipsniu „Estų termininės leksikos raida indoeuropiečių kalbų fone“. Tiesioginis ir netiesioginis sekimas indoeuropiečių kalbomis (leksiniai skoliniai, vertiniai, analogiški dariniai) dvejopai veikia estų termininę leksiką. Pirmia, estų termininė leksika tampa daugialypė, išraiškinga ir plastinė. Antra vertus, sekimas indoeuropiečių kalbomis mažina estų termininės leksikos stabilumą, atsiranda daugiau variantiškumo, heterogeniškumo. R. Kulio nuomone, kokybinė estų termininės leksikos raida priklausys nuo patikimų kriterijų, racionaliai derinančių savosios kalbos galimybes su indoeuropiečių kalbų interferencija.

H. Lemets aptaria rusų ir estų interferencijos sisteminimo dalykus ir nurodo, kad nepageidautinos interferencijos rekomendacijos turi remtis estų ir rusų kalbų visų lygmenų lyginamųjų tyrimų rezultatais. Tik tokiomis rekomendacijomis galima naudotis mokant kalbas.

T. Laglės nuomone, tarptautinių žodžių reikšmę ir formą lemia trijų kalbų ypatybės: kalbos šaltinio, kalbos tarpininkės ir kalbos, kurioje funkcionuoja tarp-

tautiniai žodžiai. Todėl tarptautinių žodžių reikšmių neatitikimo įvairiose kalbose problemos negali išspręsti vien verstiniai žodynai. Paprastai šią problemą iš dalies padeda išspręsti aiškinamieji verstiniai žodynai.

L. Sim nurodo, kad rusų kalbos skoliniai sudaro savitą, gausią estų slengizmų grupę, turinčią tendenciją didėti. Dalis estų slengizmų, kilusių iš rusų kalbos, išlaikė savo pirmykštę formą. Tokie skoliniai įsigalėjo daug anksčiau ir tik vėliau įgavo slengo statusą.

„Rusų ir baltarusių kalbų kontaktų“ skyriuje pateiktas vienas straipsnis. P. Kopanevas ir A. Michnevič aptaria dvikalbystę kaip vidinių ir išorinių kalbų formų sąveiką. Jų nuomone, dvikalbio socioumo lygiateisei dvikalbystei pasiekti būtinas teorinis pagrindimas, tikslus sąvokų apibrėžimas, praktinių rekomendacijų mokslinis formulavimas.

Bibliografijos rodyklėje pateiktos knygos, svarbiausi rinkinių ir periodinių leidinių straipsniai, kuriuose analizuojami latvių, lietuvių, estų ir rusų kalbų kontaktų klausimai. Rodyklėje publikacijos pateikiamos alfabeto tvarka, iš pradžių nacionaline, o po to rusų kalba. Bibliografijos rodyklė, kaip ir visas rinkinys, suskirstyta skyriais (1 – Latvių ir rusų kalbų ryšiai | Sudarė D. Barbarė (p. 165–172); 2 – Lietuvių ir rusų kalbų ryšiai | Sudarė R. Vensaitė (172–180); 3 – Estų ir rusų kalbų ryšiai | Sudarė T. Laglė ir R. Kulis (180–185).

Ši rodyklė siejasi su kita Latvijos TSR MA A. Upyčio kalbos ir literatūros instituto 1987 m. išleista latvių ir rusų dvikalbystės bibliografinė rodyklė². Kaip nurodo autoriai, rodyklės tikslas – pateikti kiek įmanoma daugiau publikacijų, skirtų latvių ir rusų dvikalbystei, jos lingvistiniams aspektams aptarti. Rodyklę sudaro 9 skyriai: 1) baltų ir slavų kalbų kontaktai (p. 7–16); 2) latvių ir rusų dvikalbystės dabartinis raidos etapas (17–27); 3) lyginamieji tyrinėjimai (27–34); 4) latvių ir rusų literatūrų ryšiai, grožinės literatūros vertimas (35–38); 5) terminologija (38–41); 6) onomastika, transkripcija (42–47); 7) pedagogika (rusų k. dėstymas) (47–52); 8) leksikografija, žodynai (52–54); 9) papildymai (55–60). Pirmieji trys skyriai turi poskyrius: etimologija (1 sk.); dialektai, šnektos (2 sk.); a) morfologija, sintaksė, b) fonetika, daryba, semantika, leksika, frazeologija (3 sk.).

Kiekvieno skyriaus pradžioje aptariamos svarbiausios to skyriaus mokslinės problemos. Prie latvių ar kita kalba parašytų publikacijų pavadinimų pateikiami pavadinimai rusų kalba. Pirmą pateikiamos publikacijos rusų kalba, o po to – latvių ar kita kuria kalba. Skyriuose bibliografija surašyta alfabeto tvarka, išskyrus Latvijos TSR MA Terminologijos komisijos biuletenių sąrašą, kuris pateiktas chronologine tvarka.

Visos rodyklės publikacijos sunumeruotos iš eilės. Iš viso bibliografijos rodyklė apima per 450 pozicijų. Kad būtų lengviau ja naudotis, rodyklės gale yra alfabetinis autorių sąrašas (61–68).

Reikia apgailestauti, kad į ją nepateko viena kita monografija, pvz.: Развитие национально-русского двуязычия. М., 1976. Rodyklėje pasigendama ir lietuvių

² Дризуле В. А., Герентович В. В. Латышско-русское двуязычие: Краткий обзор и библиографический указатель. Рига: Зинатне, 1987. 69 с.

kalbininkų (S. Karaliūno, A. Sabaliausko, A. Vanago, A. Vidugirio ir kt.) kai kurių publikacijų, liečiančių baltų ir slavų etnogenezės dalykus. Matyt, į terminologijos skyrių reikėjo įtraukti ir V. Skujinio straipsnius, išspausdintus „Kalbos kultūroje“ (Tarptautinių elementų vartojimas latvių terminijoje. 1979. Sąs. 37. P. 57–63; Terminas kontekste. 1983. Sąs. 44. P. 19–26). Nelabai aiškus ir publikacijų parinkimo pagal metus motyvas. Viena skyriuje pateikiamos publikacijos nuo 1950-ųjų, kitame nuo 1960-ųjų ar 1970-ųjų metų ir pan.

Šie minėti dalykai nemenkina bibliografijos vertės. Latvių ir rusų dvikalbystės bibliografija yra labai vertinga ir reikalinga. Be abejo, ji taps ne tik latvių, bet ir lietuvių kalbininkų parankine knyga, nes rodyklėje pateikiama nemaža darbų, kuriuose liečiami lietuvių kalbos fonetikos, morfologijos, leksikos ir kiti įvairūs dalykai. Antra vertus, net vienas skyrius skirtas baltų ir slavų kalbų kontaktams, kuriame randame straipsnių bei monografijų baltų etnogenezės, substrato, baltų ir slavų kalbų tipologijos, etimologijos ir kitais klausimais.

Latviešu valodas kontaktu pētījumi/Atb. red. A. Blinkena. Rīga: „Zinātne“, 1987, 276 p.

Latvijos TSR MA Andrejo Upyčio Kalbos ir literatūros instituto kalbininkai nemaža dėmesio skiria kalbos kontaktų problemoms. Galima prisiminti vertingus instituto leidinius: „Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов“ (Rīga, 1970; parengta kartu su MA Istorijos institutu), „Контакты русского языка с языками народов Прибалтики“ (Rīga, 1984). Pastarajame nemaža vietos skiriama ir rusų–lietuvių kalbų kontaktams (straipsnių autoriai – lietuvių kalbininkai).

Neseniai pasirodė nauja šios problemos knyga „Latvių kalbos kontaktų tyrinėjimai“. Tai gana įvairios tematikos latvių kalbininkų straipsnių rinkinys. Nemaža šių straipsnių dalis yra tiesiogiai susijusi su lituanistika. Pirmiausia tai galima pasakyti apie du pirmuosius, kurių autoriai yra ir Vilniaus, ir Rygos universitetų auklėtiniai ir kuriems turbūt vienodai prie širdies yra ir latvių, ir lietuvių kalbos problemos.

L. Baluodė (Balode) straipsnyje „Bendros kilmės priešdėlinių daiktavardžių ir veiksmažodžių semantiniai santykiai dabartinėje lietuvių ir latvių kalboje“ (Kopcilmes prefiksālo lietvārdu un darbības vārdu semantikās attieksmes mūsdienu lietuviešu un latviešu valodā, p. 7–38) išnagrinėja 115 abiejų kalbų tos pačios kilmės priešdėlinių daiktavardžių ir 880 priešdėlinių veiksmažodžių. Juos suskirsto į tris grupes: pirmajai skiriami dariniai, sutampantys ir forma, ir semantika (liet. *apýrankē*: lat. *aproce*, liet. *patēvis*: lat. *patēvs*; liet. *apaūti*: lat. *apaut*), antroji – dariniai, kurių forma sutampa, bet semantika iš dalies skiriasi (liet. *īrankis*: lat. *ierocis* ‘ginklas; prk. *īrankis*’, liet. *atradējas*: lat. *atradējs* ‘radējas’, liet. *apgiedoti*: lat. *apdziedāt* ‘apdainuoti; dainuoti talalines (daines)’), trečioji – dariniai, kurių forma sutampa, tačiau semantika visiškai skiriasi (liet. *nesāmonē*: lat. *nesamaņa* ‘sāmonēs netekimas, apalpimas’, liet. *pērvalkas*: lat. *pārvalks* ‘užvalkalas, apdangalas’; liet. *apskrieti*: lat. *apskriet* ‘apibėgti (aplinkui), aplakstyti’). Kaip ir reikėtų tikėtis, trečioji grupė yra pati mažiausia: jai tenka 21 procentas nagrinėtų daiktavardžių ir 15 procentų veiksmažodžių.